

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Geheime diensten in Rusland: schild en zwaard van het regime-Poetin

Bader, M.; de Jong, B.M.

Published in:
Internationale Spectator

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bader, M., & de Jong, B. (2006). Geheime diensten in Rusland: schild en zwaard van het regime-Poetin. *Internationale Spectator*, 60(5), 260-265.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Geheime diensten in Rusland

Schild en zwaard van het regime-Poetin

In de nadagen van de Sovjetunie was de machtige veiligheids- en inlichtingendienst KGB het meest gehate symbool van de repressieve politieke orde. De weerzin jegens de KGB onder het democratisch gezinde volksdeel, in die dagen aangevoerd door Boris Jeltsin, werd nog vergroot door de deelname van hoge KGB'ers aan de coup poging door conservatieve *hardliners* in augustus 1991. Kort na de coup poging begon Jeltsin, toen president van de Russische sovjetrepubliek, de KGB te ontmantelen. De dienst werd in vijf afzonderlijke diensten opgesplitst, waarvan de belangrijkste verantwoordelijk was voor binnenlandse veiligheid en aanvankelijk het Veiligheidsministerie heette. Na nog een naamsverandering kreeg deze dienst vanaf 1995 zijn huidige naam FSB (*Federalnaja Sloezjba Bezopasnosti*, Federale Veiligheidsdienst).

Opmerkelijk genoeg heeft de FSB sinds die tijd zijn status weer aanzienlijk weten te verhogen. Veiligheids- en inlichtingendiensten spelen in Rusland als voorheen een veel grotere rol dan in de meeste gevestigde democratieën. Voor een goed inzicht in het huidige Rusland, alsmede om een inschatting te kunnen maken van de verdere ontwikkeling van het land, is kennis van deze diensten dus onontbeerlijk.

Door een ingrijpende hervorming van de diensten in 2003 kreeg de FSB een aantal taken terug die de dienst in 1991, als opvolger van de KGB, had verloren. Van de vier nieuwe diensten die bij de opsplitsing van de KGB ontstonden, ging er één, de Federale Grensbewakingsdienst (FPS), volledig over in de FSB, en de afliuisterdienst, het Federale Agentschap voor Overheidscommunicatie en Informatie (FAPSI), ten dele.¹ Sommige critici menen dat de hervorming van de veiligheids- en inlichtingendiensten in 2003 praktisch leidde tot de restauratie van de KGB. Dit oordeel is ietwat overtrokken: de FSB mist in vergelijking met de KGB ten minste één zeer gewichtige taak, namelijk *buitenlandse* spionage. Wél is een symbolische continuïteit tussen de KGB en de FSB te zien in de wapens van de diensten: in beide gevallen is dat een zwaard in combinatie met

een schild. De KGB werd traditioneel aangeduid als 'schild en zwaard van de partij'.

De FSB is onderverdeeld in acht verschillende takken van dienst, ieder met een eigen taak, zoals grensbewaking, terreurbestrijding of contraspionage. Los van het centrale apparaat van de FSB in Moskou hebben alle 88 regio's van de Russische Federatie een eigen FSB-vertegenwoordiging. Wanneer de grenstroepen niet worden meegerekend, bedraagt de personele sterkte van de FSB naar schatting 80.000 à 90.000.² De FSB is qua middelen en bevoegdheden waarover zij beschikt niet te vergelijken met een dienst als de AIVD in Nederland. Zo kan de FSB strafrechtelijke onderzoeken uitvoeren, heeft hij de bevoegdheid aanhoudingen te verrichten en beschikt hij over eigen gewapende eenheden. Tot voor kort beheerde de FSB bovendien negen eigen penitentiaire inrichtingen, waarvoor andere regels golden dan voor 'gewone' gevangenis. Die gevangenis van de FSB zijn inmiddels overgedragen aan het ministerie van justitie.

Naast de getalsmatig omvangrijke veiligheidsdienst FSB bestaan in Rusland twee belangrijke inlichtingendiensten: de militaire inlichtingendienst GROe (*Glavnoje Razvedyvatelnoje Oepravlenie*) en de buitenlandse inlichtingendienst SVR (*Sloezjba Vnesnej Razvedki*), die voortkomt uit het voormalige Eerste Hoofddirectoraat van de KGB. Over de SVR en de GROe is veel minder bekend dan over de FSB; het functioneren van deze diensten is met nog meer geheimhouding omgeven.

Ontbreken van democratisch toezicht

Volgens een reeks wetten die betrekking hebben op de huidige inlichtingen- en veiligheidsdiensten en die medio jaren negentig zijn aangenomen, heeft de president van de Russische Federatie de leiding over de activiteiten van die diensten. In de wet die de FSB behandelt, wordt gesteld dat president en regering 'de leiding hebben over de organen van de Federale Veiligheidsdienst'. Gezien de constitutioneel zwakke positie van de regering ten opzichte van de president

in het huidige Russische stelsel, moet men zich echter van mogelijke autonomie in deze materie van de regering ten opzichte van de president niet al te veel voorstellen. Het meest expliciet wordt de rol van de president geformuleerd in een wetsartikel dat betrekking heeft op zijn leiding over de inlichtingendiensten. Daarin heet het onder andere dat hij 'de inlichtingentaken vaststelt', 'de activiteit van de organen van de buitenlandse inlichtingendiensten controleert en coördineert' en de leiders ervan benoemt.

De betrekkelijk machteloze rol die het parlement in de grondwet is toebedeeld, beperkt de mogelijkheid van dit orgaan toezicht te houden op de diensten. De politieke praktijk onder president Poetin heeft de machteloosheid van het parlement, ook als controlerende instantie ten opzichte van de diensten, alleen maar versterkt. Formeel heeft het parlement weinig instrumenten in handen waarmee het de diensten zou kunnen terugfluiten wanneer dit nodig is. Hierdoor bestaat het risico van machtsmisbruik door de diensten. Een middel voor het parlement om de diensten ter verantwoording te roepen, is het instellen van een parlementair onderzoek. Na het gijzeldrama in Beslan in september 2004 is een parlementair onderzoek gestart, waarin onder andere het functioneren van de FSB onder de loep werd genomen. Twijfelachtig is echter of de onderzoekscommissie wel de intentie heeft om de zaak tot op de bodem uit te zoeken, onder andere omdat de commissie, net als het parlement, wordt beheerst door afgevaardigden van de 'partij van de macht'. Naar een andere kwestie, een reeks bomaanslagen op woonflats in september 1999, die het leven kostte aan ongeveer 300 mensen, heeft het parlement nooit een eigen onderzoek willen starten, hoewel het functioneren van de FSB met betrekking tot deze aanslagen ernstige vragen oproep.

Dat de FSB géén serieuze verantwoording hoeft af te leggen voor zijn functioneren, spreekt uit het gegeven dat de huidige directeur van de FSB, Nikolaj Patroesjev, al sinds augustus 1999 op zijn plaats zit. Alleen al de lange reeks terroristische aanslagen en de verslechterende veiligheidstoestand op de Noordelijke Kaukasus zouden afdoende redenen kunnen of moeten zijn om Patroesjev uit zijn functie te ontheffen. Er is echter maar één man die Patroesjev kan ontslaan, de president, en die lijkt dat geenszins van plan.

Comeback

Ontmanteling van de KGB was een logische stap in het democratiseringsproces dat door Jeltsin in 1991 werd geïnitieerd. De eerste president van de Russische Federatie bleek echter lang niet zulke sterke democratische overtuigingen te hebben als velen hadden gedacht. Dat kwam onder andere tot uitdrukking in zijn relatie tot de veiligheids- en inlichtingendiensten. Meer dan eens maakte Jeltsin tijdens zijn presidentschap gebruik van zijn contacten binnen de diensten in zijn streven aan de macht te blijven.³ Bovendien benoemde hij voormalige KGB'ers op hoge posten, iets wat in andere voormalige communistische landen, die wél serieus aan het democratiseren waren, moeilijk voorstelbaar was. Een heel grote verrassing kon het dus niet zijn dat Jeltsin in 1999 de toenmalige directeur van de FSB, Vladimir Poetin, aanwees als zijn opvolger voor het presidentschap. Sinds Poetin de sterke man is in Rusland, heeft vooral de FSB in aanzienlijke mate aan macht en invloed gewonnen.

De toegenomen invloed van de diensten is vooral het gevolg van Poetins opmerkelijk personeelsbeleid. Het is in Rusland traditie dat wie aan de macht komt, een groot aantal voormalige collega's en vertrouwelingen uit zijn geboortestreek laat overkomen naar de hoofdstad. In het geval van Poetin betekent dit dat honderden functionarissen, onder wie een fors aantal FSB'ers en voormalige KGB'ers, vanuit Sint-Petersburg naar Moskou zijn overgeplaatst. Ook van elders heeft Poetin functionarissen van de veiligheids- en inlichtingendiensten aangeworven. Onder FSB'ers die de afgelopen jaren door Poetin op hoge posten zijn benoemd, zijn de ministers van defensie en van binnenlandse zaken; een rij onderministers; leden van het machtige presidentiële apparaat; 'gevolmachtigde vertegenwoordigers' van de president in Ruslands federale districten; en een aantal leiders van provincies en republieken. FSB-directeur Patroesjev is een persoonlijk vriend van Poetin, net als hij afkomstig uit Sint-Petersburg. In 2002 bedroeg het percentage functionarissen van de bestuurselite met een achtergrond in het leger of de veiligheids- en inlichtingendiensten onder Poetin 25,1%, tegen 11,2% in 1993 onder Jeltsin.⁴

Het is moeilijk na te gaan welke invloed de toestroom van FSB'ers naar de hogere echelons van de macht heeft op het landsbestuur. In hoeverre hebben ze hun autoritaire *mindset* bewaard? Poetin zelf merkte eens op dat wie eens een *tsjekist* is altijd een

tsjekist zal blijven. De term *tsjekist* is een populaire aanduiding voor werknemers van de diensten en verwijst naar de (V)TsjK, de eerste geheime dienst van de Sovjetunie. Ten minste kan men aannemen dat de FSB'ers door hun professionele achtergrond meestal niet behept zijn met democratische, liberale overtuigingen. Dit lijkt te worden bevestigd door het beleid dat onder Poetin is gevoerd. Voor het Russische volk is dit geen aanleiding geweest de president en zijn vertrouwelingen af te wijzen, integendeel. De FSB heeft onder de Russische bevolking weliswaar een tamelijk slechte reputatie, maar tegelijkertijd wil men wél een sterke rol voor de diensten.⁵ In Poetin zien veel Russen – voor zover men zijn professionele afkomst nog waarneemt – een FSB'er van het betere soort.

Het belang dat het zittende regime in Rusland verbindt aan de veiligheids- en inlichtingendiensten, wordt weerspiegeld in hun sterk gestegen financiering. Dank zij een gunstige economische conjunctuur zijn de overheidsuitgaven in Rusland de afgelopen jaren aanzienlijk gegroeid. De uitgaven

De toegenomen invloed van de diensten komt vooral door Poetins opmerkelijk personeelsbeleid

voor de diensten zijn gemiddeld echter veel sterker gestegen dan de uitgaven voor andere overheidstaken, in sommige jaren met tientallen procenten tegelijk. Ook op een meer symbolisch niveau hebben de diensten een *comeback* gemaakt. Dit proces begon al onder Jeltsin, slechts enkele jaren nadat hij de KGB had ontmanteld. Ongeveer vanaf het midden van de jaren negentig ging de Russische overheid bewust pogingen ondernemen een 'historische continuïteit' te creëren tussen de huidige Russische diensten enerzijds en de voormalige KGB en zijn voorgangers anderzijds. Een van de uitingen daarvan was een decreet dat Jeltsin in december 1995 ondertekende, waarbij hij 20 december uitriep tot de 'Dag van de werker van de organen van staatsveiligheid van de Russische Federatie'.⁶ Bij de viering van deze 'feestdag' in 1999 onthulde Poetin – die toen alleen nog maar premier was, maar al wel de informele leider van het land – een gedenkplaque voor KGB-voorzitter Andropov in de muur van het hoofdkantoor van de FSB (en vroeger van de KGB) aan het

Loebjankaplein in Moskou. Andropov, die vijftien jaar lang de KGB leidde voor hij na Brezjnevs dood in 1982 secretaris-generaal van de Communistische Partij werd, stond onder andere bekend om zijn harde aanpak van de dissidentenbeweging. Met de onthulling van de plaque liet Poetin doorschemeren dat onder zijn leiderschap de erfenis van de KGB en de status van zijn opvolger in vertrouwde handen zouden zijn. De plek waar Poetin de plaque voor Andropov onthulde, is dezelfde plek waar in 1991 een menigte demonstranten een standbeeld van Feliks Dzerzjinski, oprichter van de eerste geheime dienst van de Sovjetunie, neerhaalde. Onlangs werd bij het hoofdkantoor van de Moskouse politie een nieuwe buste van Dzerzjinski onthuld.

Het is opmerkelijk hoe de geheime diensten in post-communistisch Rusland zich hebben weten te handhaven, en in sommige opzichten de afgelopen jaren zelfs hun rentree hebben gemaakt. In bredere zin heeft in Rusland niet of nauwelijks een proces van 'decommunisering' plaatsgevonden, zoals wél in de meeste andere Oost-Europese landen is gebeurd. Hierdoor is het mogelijk dat voormalige KGB'ers hoge functies bekleden, waaronder het presidentschap, en er géén maatschappelijke consensus bestaat over de verderfelijke rol die de geheime diensten in het communistische verleden hebben gespeeld.

Terreurbestrijding

Onder Poetins presidentschap is een fors aantal terroristische aanslagen gepleegd, waaronder enkele grootschalige met honderden doden. Bij tientallen terroristische aanslagen zijn ongeveer tweeduizend burgers om het leven gekomen. De proliferatie van het terrorisme roept vragen op over het functioneren van de organen die betrokken zijn bij de terreurbestrijding.⁷ In enkele gevallen zijn groepen van tientallen terroristen maandenlang bezig geweest met het voorbereiden van een aanslag en konden ze zich ogenschijnlijk eenvoudig door Rusland verplaatsen.

In de afgelopen jaren zijn institutionele maatregelen genomen die de terreurbestrijding succesvoller moeten maken. Binnen de FSB is de capaciteit voor terreurbestrijding uitgebreid, waarvoor de dienst aanvullende bevoegdheden heeft gekregen. Op de Noordelijke Kaukasus wordt de verantwoordelijkheid voor de 'antiterroristische operatie' gedeeld door de FSB en het ministerie van binnenlandse zaken. Het geldt in Rusland als een min of meer bekend gegeven dat het ministerie van binnenlandse zaken

en de FSB slecht met elkaar samenwerken. Volgens berichten is dit nu ook duidelijk het geval op de Noordelijke Kaukasus.⁸ Ten tijde van het gijzeldrama in Beslan leek er geen duidelijke coördinatie te bestaan tussen de verantwoordelijke organen. Bovendien was er weinig bereidheid initiatief te nemen en werd de crisis hoofdzakelijk overgelaten aan de regionale afdeling van de FSB. Na de gijzeling werd beterschap beloofd. Een recente analyse van de huidige stand van zaken toont echter aan dat er in de organisatie van de terreurbestrijding weinig ten positieve is veranderd.⁹

Sinds Beslan zijn geen grote aanslagen meer gepleegd, in ieder geval niet buiten de Noordelijke Kaukasus. In hoeverre deze afname van het terrorisme kan worden toegeschreven aan het eventuele betere functioneren van de FSB is moeilijk te zeggen. De FSB zelf beweert belangrijke successen te boeken bij het voorkomen van aanslagen. Alleen al in het eerste kwartaal van 2005 heeft de FSB naar eigen zeggen meer dan zeventig aanslagen verijdeld.¹⁰ De beweringen van de FSB lijken echter niet altijd geheel betrouwbaar. In de weken na Beslan verschenen opvallend frequent meldingen dat een nieuwe aanslag was voorkomen. Het is moeilijk zich aan de indruk te onttrekken dat het gaat om pogingen van de FSB het eigen imago op te vijzelen. Kort na de aanslagenreeks in september 1999 op woonflats in verscheidene steden vond in de provincieplaats Rjazan een curieus incident plaats. Een oplettende burger zag hoe twee mannen en een vrouw zakken met springstof naar de kelder van zijn flat droegen. Hij sloeg alarm; een aanslag leek te zijn voorkomen. Een eenvoudig onderzoek wees al snel uit dat de vermeende terroristen medewerkers van de FSB waren. (Dit gegeven heeft velen ertoe gebracht de FSB te verdenken van de aanslagenreeks die in september 1999 aan ongeveer 300 mensen het leven kostte.) Vermoedelijk echter plaatsten FSB'ers de springstof – of een *dummy* – om deze later zelf te 'ontdekken' en een overwinning in de strijd tegen het terrorisme te kunnen opeisen, en werd dit voornemen verijdeld door een oplettende burger.

Het is een voorbeeld van kennelijk onprofessioneel functioneren waarvan de FSB vaker een sterk staaltje heeft laten zien. Toen in augustus 2004 tegelijkertijd twee vliegtuigen neerstortten, met in totaal negentig mensen aan boord, gaf de FSB pas na twee dagen toe wat eigenlijk iedereen al wist: de vliegtuigen waren neergestort doordat Tsjetsjeense zelfmoord-

terroristes zich aan boord hadden opgeblazen. Na de beëindiging van de gijzeling van een *musical*-theater in Moskou in oktober 2002 berichtte de FSB aanvankelijk euforisch over de succesvolle bestorming van het theater, waarbij alle gijzelnemers waren gedood. Tegelijkertijd moest echter al wel duidelijk zijn dat ook een aanzienlijk aantal gijzelaars (uiteindelijk bleken het er 130 te zijn) bij de bevrijdingsoperatie was omgekomen. Ogenscheinlijk een andere stomiteit bij deze tragedie was dat alle gijzelnemers, ook degenen die bewusteloos waren door het gas dat voor de bestorming werd gebruikt om hen te bedwelmen, door een speciale eenheid van de FSB werden doodgeschoten, terwijl gespaarde terroristen bruikbare informatie hadden kunnen verschaffen voor het onderzoek naar de gijzelingsactie.

Veiligheid op de Kaukasus

De bron van het terrorisme in Rusland ligt op de Noordelijke Kaukasus, in het bijzonder in één van de zeven republieken met een niet-Russische natie als naamgever in deze regio, Tsjetsjenië. Terroristen uit Tsjetsjenië worden in veel gevallen gedreven door de wens wraak te nemen voor de dood van naasten. Daarbij gaat het meestal niet zozeer om naasten die gesneuveld zijn in gevecht tegen de federale troepen, maar om Tsjetsjenen die verdwenen zijn, vervolgens vaak gemarteld en in koelen bloede gedood. Er zijn naar verluidt een paar duizend van dergelijke gevallen. Vermoed wordt dat de FSB en de GROe regelmatig meer of minder direct betrokken zijn bij de praktijk van ontvoering, marteling en moord.¹¹ Waarschijnlijk wordt het merendeel uitgevoerd door Tsjetsjeense milities die met de federale veiligheidsdiensten samenwerken. Het hardhandig optreden van de diensten en hun betrokkenheid bij wrede praktijken in de republiek liggen al met al in belangrijke mate ten grondslag aan het Tsjetsjeense terrorisme.

De afgelopen jaren zijn de Russische autoriteiten erin geslaagd een groot aantal aanvoerders van de Tsjetsjeense opstandelingen uit te schakelen. Soms is dat het werk van troepen van het ministerie van binnenlandse zaken, soms van de veiligheids- en inlichtingendiensten. De uitschakeling van een groot aantal Tsjetsjeense rebellen en hun leiders is een succes voor de Russische zaak en draagt waarschijnlijk bij aan de geleidelijke normalisatie van de situatie in de republiek. Heel opmerkelijk was de liquidatie in februari 2004 van de voormalige

Tsjetsjeense president Jandarbijev in de golfstaat Qatar. Jandarbijev werd gedood door een autobom die was geplaatst door Russisch inlichtingenpersoneel, waarschijnlijk van de GROe of de SVR. Na de gijzeling in Beslan kondigde Poetin aan dat Rusland zich het recht voorbeheld terroristen ook buiten de eigen landsgrenzen uit te schakelen.¹² Met de liquidatie van Jandarbijev had Rusland dit een half jaar eerder al eens in de praktijk gebracht. Eén van de opstandelingenleiders die nog niet is uitgeschakeld, is de meest beruchte onder hen: Sjamil Basajev, de krijgsheer die onder andere de verantwoordelijkheid heeft opgeëist voor de gijzelingsacties in Moskou en Beslan. Bekend is dat Basajev zich niet alleen in de bergen van Tsjetsjenië ophoudt, maar ook vaak elders in de Noordelijke Kaukasus. Dat Basajev nog altijd niet is uitgeschakeld, duidt op de relatieve onmacht van de Russische autoriteiten in de regio.

De situatie in Tsjetsjenië is al enige tijd gedeels onder controle – er vinden geen grootschalige gewapende confrontaties meer plaats, veel minder Russische soldaten sneuvelen, er worden minder

De FSB heeft sterke staaltjes van onprofessioneel functioneren laten zien

verdwijningen gemeld, en in beperkte mate keren vluchtelingen terug en wordt er weer opgebouwd. Tegelijkertijd is de veiligheidssituatie op de Noordelijke Kaukasus als geheel verslechterd. Op een aantal momenten is dat voor de Russische autoriteiten in de afgelopen paar jaar op een pijnlijke manier duidelijk geworden. Bij twee aanvallen in 2004 en 2005 op politietroepen en gebouwen van de FSB in de hoofdsteden van andere republieken in de regio werden tientallen FSB'ers en politieagenten gedood en grote hoeveelheden wapens buitgemaakt. De FSB en het ministerie van binnenlandse zaken lijken niet bij machte de activiteiten van rebellen in te dammen, als gevolg waarvan de gehele regio dreigt te destabiliseren.

'Sjpijomanija'

Met het einde van de Koude Oorlog is de praktijk van spionage door de beide voormalige ideologische vijanden niet gestopt. Gelet op hoe de FSB echte en vermeende spionnen ontmaskert en vervolgt, lijkt het

alsof voor Ruslands voornaamste veiligheidsdienst ook de Koude Oorlog niet werkelijk is geëindigd. Vooral wetenschapslieden zijn het slachtoffer van de 'spionnenmanie' van de FSB. Kenmerkend is het geval van Igor Soetjagin, die in 1999 werd opgepakt op verdenking van het doorspelen van staatsgeheimen aan buitenlandse collega's. Soetjagin en zijn verdediging houden vol dat de vermeende staatsgeheimen niet méér waren dan openbare informatie. *Amnesty International* heeft Soetjagin, die een celstraf van vijftien jaar uitzit, bestempeld tot gewetensgevangene.

De wijze waarop de FSB spionnen vervolgt en de retoriek waarmee dat gepaard gaat, roepen onwillekeurig herinneringen op aan de Koude Oorlog. De mentaliteit van veel FSB'ers is sinds 1991 niet wezenlijk veranderd. Een analyse van het handelen van de FSB en van uitspraken van FSB'ers geeft de indruk dat de FSB bewust een klimaat van angst wil scheppen. Daarbij wordt de dienst regelmatig geassisteerd door hooggeplaatste politici en functionarissen. Het zeer invloedrijke plaatsvervangend hoofd van het presidentiële apparaat, Soerkov, gaf in september 2004 een zeldzaam interview, waarin hij erop wijst dat velen in het Westen streven naar het uiteenvallen van de Russische Federatie en dat er in eigen land een 'vijfde kolonne' bestaat van mensen die Ruslands vijanden helpen. Over de dreiging van het terrorisme zegt hij: 'We moeten allen beseffen – de vijand staat aan de poort. Het front loopt door elke stad, elke straat, elk huis. Wat we nodig hebben is oplettendheid, solidariteit, wederzijdse hulp, en een krachtenbundeling van burgers en de staat.'¹³ Populair in de politiek en in kringen van het leger en de geheime diensten is het beeld van Rusland als een belegerde vesting. Rusland is zijn geschiedenis lang door vele vijanden bedreigd en aangevallen, heeft uiteindelijk steeds overwonnen, maar ook nu gloort weer gevaar aan de horizon. De achterliggende politieke agenda van deze theorie is dat de bevolking zich achter het huidige regime moet scharen om gezamenlijk het land te behoeden voor de ondergang.

De FSB wil de burgers graag doen geloven dat spionage op grote schaal plaatsvindt in de strijd van interne en externe krachten tegen de Russische staat. Een bedenkelijk gegeven is dat er, zowel van de zijde van de FSB als vanuit de politiek, kunstmatig een verbinding wordt gesuggereerd tussen de activiteiten van niet-gouvernementele organisaties (NGO's) en de praktijk van spionage. Daarbij gaat het om

buitenlandse NGO's die in Rusland actief zijn en Russische NGO's die subsidies ontvangen van westerse donoren. In een toespraak voor het Russische parlement beweerde Patroesjev in 2005 dat sommige westerse NGO's een dekmantel zijn voor spionage.¹⁴ De FSB zag begin dit jaar zijn gelijk bevestigd toen een nieuw spionageschandaal aan het licht kwam. Vier medewerkers van de Britse ambassade in Moskou zouden onder de dekmantel van hun officiële functie hebben gespioneerd. Eén van hen betaalde uit hoofde van zijn functie subsidies uit aan Russische NGO's. Door deze publiciteit werden NGO's wederom in verband gebracht met staatsondermijnende praktijken.

Democratisch tekort

Er bestaat weinig twijfel over dat Rusland in de afzienbare toekomst niet het soort democratische ontwikkeling zal doormaken zoals we die de afgelopen vijftien jaar hebben gezien in de meeste landen van Midden- en Oost-Europa. De sombere vooruitzichten voor democratisering zijn gecorreleerd met de prominente rol van de veiligheids- en inlichtingendiensten binnen het Russische staatsbestel. Het belangrijkste democratische tekort met betrekking tot de diensten is het bijna geheel ontbreken van effectief toezicht, waarvoor al in de eerste helft van de jaren negentig de basis werd gelegd. Onder de wisselende politieke elites heeft nooit of slechts heel kort de wil bestaan de macht van de diensten écht te beperken. De autoritaire tendensen die in recente jaren zichtbaar zijn geworden, worden versterkt door de ondemocratische natuur van de diensten. Die functioneren echter lang niet zo goed als het regime zou wensen. Op de strategie die de FSB en andere diensten hanteren bij terreurbestrijding en het pacificeren van de Noordelijke Kaukasus, valt veel af te dingen. De wijze waarop de FSB spionage bevecht, verraadt dubieuze motieven en een anachronistisch wereldbeeld. Poetin lijkt de wens te koesteren zijn land verregaand te moderniseren en voor te bereiden op de problemen en kansen van de 21ste eeuw. De veiligheids- en inlichtingendiensten, waar Poetin zelf uit stamt en die onder zijn regime een voorname plaats hebben binnen de Russische staat, lijken echter eerder een belemmering te zijn voor het moderniseringsproject dan een factor die de ontwikkeling van het land in positieve zin beïnvloedt.

Noten

- 1 Andrei Zolotov Jr., 'President Reshuffles the Security Agencies', in: *The Moscow Times*, 12 maart 2003.
- 2 Eberhard Schneider, 'FSB – Der russische Inlandsgeheimdienst', <http://www.russlandanalysen.de/content/media/Russlandanalysen78.pdf> (geraadpleegd op 10 maart 2006).
- 3 Amy Knight, 'The enduring Legacy of the KGB in Russian Politics', in: *Problems of Post-Communism*, vol. 47, no. 4, juli/augustus 2000.
- 4 Olga Krysjanovskaja & Stephen White, 'Putin's Militocracy', in: *Post-Soviet Affairs*, vol. 19, no. 4, 2003.
- 5 Schneider, *a.v. noot 2*.
- 6 *Sobranije zakonodatelstva Rossijskoj Federatsii*, nr. 52, 25 december 1995, nr. 5135.
- 7 Een kritische analyse van het optreden van de FSB en andere Russische instanties rond twee van de meest grootschalige terreurdaden van de afgelopen jaren is te vinden in: John B. Dunlop, *The 2002 Dubrovka and 2004 Beslan Hostage Crises: A Critique of Russian Counterterrorism*, Stuttgart, 2006.
- 8 Andrej Soldatov & Irina Borogan, 'Borba s terrorismom: Siloviki ne menjajoetsja', in: *Novaja Gazeta*, 12 december 2005.
- 9 *Ibid.*
- 10 Andrej Soldatov & Irina Borogan, 'Sily bystrogo reformirovanija', in: *Novaja Gazeta*, 5 december 2005.
- 11 Vjatsjeslav Izmajlov, 'Gruppa SS-12', in: *Novaja Gazeta*, 12 augustus 2004.
- 12 Andrej Soldatov, 'Tje zje, tam zje', in: *Moskovskie Novosti*, 1 oktober 2004.
- 13 'O vertikale vlasti. Poetin oekrepljajet gosodarstvo, a ne sebja', in: *Komsomolskaja Pravda*, 28 september 2004.
- 14 Simon Saradzhyan & Carl Schreck, 'FSB Chief: NGOs a Cover for Spying', in: *The Moscow Times*, 13 mei 2005.

Drs M. Bader is in 2004 afgestudeerd in de Oost-Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam. Dr B.M. de Jong is verbonden aan de leerstoelgroep Oost-Europese geschiedenis en Oost-Europakunde van dezelfde universiteit.